УДК 78.01.3.8.781.6
DOI: https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2019.177780

Нєйчева Лілія Василівна,
кандидат мистецтвознавства, завідувач літературно-драматургічної частини Одеського національного академічного театру опери та балету
ORCID 0000-0002-9952-0385
Liliya.neicheva@gmail.com

КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКА ТРАДИЦІЯ ЯК ЕПІЦЕНТР НАЦІОНАЛЬНИХ ХРИСТИЯНСЬКИХ УСТАНОВОК БОЛГАРІЇ

Мета роботи – розгляд церковно-просвітницької діяльності Кирила та Мефодія та визначення установчих позицій лідерства болгарської нації у слов'янському ареалі в освоєнні основ Православ'я. **Методологічною основою роботи** виступає інтонаційна концепція музики, яка представлена послідовником Б. Асаф'єва в Україні І. Ляшевським [7]. Також теоретичні розробки болгарських дослідників П. Ангелова, Г. Бакалова, Р. Грудєва [1; 4], які висвітлювали невід'ємність національного від церковного в художній сфері. **Наукова новизна** – оригінальність ракурсу розгляду релігійного просвітництва в узагальнених відомостях з історії мистецтва Болгарії. **Висновки.** Солунські брати в своїй діяльності опиралися на ідеї раннього Християнства, яке не знало конфесійного розділу і допускало широку віротерпимість до різних течій всередині Християнства. Для болгарської державності та Православ'я виявилися особливо перспективними дві лінії Кирилівської релігійної установки – інтелектуалізм місіонерства та шанування мучеництва, подвигу в ім'я Віри. Адже вражає в болгарській історії виражений патріотичний бойовий настрій православних монастирів, які виявлялися бойовими форпостами в антитурецькому супротиву нації. Ця патріотична ідея чернечого Служіння була доктриною державних устоїв Болгарського Православ'я.

Ключові слова: давньохристиянська традиція; глаголиця-кирилиця; святі Кирило та Мефодій; ірландська релігійна традиція; ісон-бурдон.

***Нейчева Лилия Васильевна**, кандидат искусствоведения, заведующая литературно-драматической частью Одесского национального академического театра оперы и балета*

Кирилло-мефодиевская традиция как эпицентр национальных христианских установок Болгарии

Цель работы – рассмотрение церковно-просветительской деятельности Кирилла и Мефодия и определение установочных позиций лидерства болгарской нации в славянском ареале в освоении основ Православия. **Методологической основой работы** выступает интонационная концепция музыки, которая представлена последователем Б. Асафьева в Украине И. Ляшевским [7]. Также теоретические разработки болгарских исследователей П. Ангелова, Г. Бакалова, Р. Грудева [1; 4], которые освещали неотделимость национального от церковного в художественной сфере. **Научная новизна** – оригинальность ракурса рассмотрения религиозного просвещения в обобщенных сведениях по истории искусства Болгарии. **Выводы.** Солунские братья в своей деятельности опирались на идеи раннего христианства, не знавшего конфессионального разделения и допускающего широкую веротерпимость к различным течениям внутри христианства. Для болгарской государственности и Православия оказались особенно перспективными две линии Кирилловской религиозной установки – интеллектуализм миссионерства и почитание мученичества, подвига во имя Веры. Ведь поражает в болгарской истории выраженный патриотический боевой настрой православных монастырей, оказывшимися боевыми форпостами в антитурецком сопротивлении нации. Эта патриотическая идея монашеского Служения была доктриной государственных устоев Болгарского Православия.

Ключевые слова: древнехристианская традиция; глаголица-кириллица; святые Кирилл и Мефодий; ирландская религиозная традиция; исон-бурдон.

***Nieicheva Liliia**, Ph.D. in Arts, head of the literary and dramatic part of the Odessa National Academic Theatre of Opera and Ballet*

Teachings of cyril and Methodius as the Epicenter of Bulgaria's national christian foundations

Purpose of the Article: reviewing theological work of Cyril and Methodius and defining foundations of the leadership of the Bulgarian nation in the Slavic areal in mastering Eastern Orthodoxy. The **methodological basis of this work is** provided by intonation concept of music represented by I. Liashevsky[7], BorisAsafyev's follower in Ukraine. And also, by theoretical findings of the Bulgarian scholars P.Angelov, Georgi Bakalov and R.Grudev[1; 4], who stressed upon the inalienability of the nation from the religious in art. **Scientific novelty**: originality of the angle at which theological teachings were studied in generalized information regarding the history of Bulgarian art. **Conclusions.** The «Solun Brothers» embraced the ideas of early Christianity which did not know schisms and which allowed for a broad tolerance of various Christian denominations. Two lines in Saint Cyril's theological teaching – intellectualism of missionary work and veneration of martyrdom and feat in the name of Faith – became especially prospective for the Bulgarian statehood and Eastern Orthodoxy. Especially impressive in the history of Bulgaria was the most vividly expressed patriotic combative spirit of Orthodox monasteries, which became outposts of the nation's resistance to the Ottoman onslaught. This patriotic idea of monastic Service was a doctrine of Bulgarian Orthodoxy's statehood foundations.

Key words: early Christian tradition; Glagolitic and Cyrillic alphabets; Saints Cyril and Methodius; Irish religious tradition; ison-drone.

Актуальність дослідження визначена значимістю болгарської ідеї в сучасному музичному розкладі з зазначенням базисностікирило-мефодіївскої традиції в формуванні релігійних установок слов'ян.

Вивченню історичних відомостей про братів Кирила і Мефодія, їхньої просвітницької діяльності присвятили свої роботи болгарські історики Ангелов П., Бакалов Г. [1], Грудев Р. [4], Табов Й. [8]. Про вплив кирило-мефодіївських поглядів на культуру слов'янських держав писали вчені Інституту філософії АН СРСР; ред. А. Д. Сухов [3]. Значно менше уваги приділено узагальненню аналізу основних ідей Кирила та Мефодія, що позначилися на культурних і релігійних установках Болгарії та їх вплив на церковну та народну музику Болгарії.

Мета роботи – розгляд церковно-просвітницької діяльності Кирила та Мефодія та визначення установчих позицій лідерства болгарської нації у слов'янському ареалі в освоєнні основ Православ'я.

© Нєйчева Л. В., 2019

Наукова новизна – оригінальність ракурсу розгляду релігійного просвітництва в узагальнених відомостях з історії мистецтва Болгарії.

Виклад основного матеріалу. Болгарія в державних масштабах прийняла від Візантії християнство в православній формі в 863 р., хоча початок поширення християнської релігії в країні відноситься ще до часу правління Крума (802 – 814). Безліч виведених ханом Крумом полонених з Візантії вплинули на християнізацію язичницьких підданих монарха.

Офіційний статус християнство в Болгарії отримало після хрещення князя Бориса у IX ст. Узагалі єдність християнської церкви, що в той час ще мала місце, хоча і була трактована державами по-різному в римсько-гальському і німецькому ареалах, поставила князя Бориса перед вибором моделі політичного управління християнською спільнотою підданих. Західний зразок являв відносну незалежність церкви від імператорської влади, тоді як східно-візантійський – злиття церковного інституту та імператорської влади. Візантійський варіант християнства був більш органічний для князя Бориса, сприяючи збереженню політичної незалежності Болгарії. Тому в 870 р. Болгарська церква стала автокефальною, отримала статус архієпископства та була розділена на кілька єпархій, визначивши національну самостійність в сповіданні Православ'я [1, 67].

Величезне значення в національному самоствердженні православних болгар мав хронологічний збіг акту прийняття християнства з діяльністю слов'янських просвітителів братів Кирила (827 – 869) та Мефодія (815 – 885). Створена Кирилом слов'янська абетка і граматика являли собою «глаголичне» письмо, що пізніше змінилося «кирилицею», яка донині в Болгарії, як і в Україні, Росії, Сербії, складає основу писемності.

Кирилівська традиція мала глибокий вплив на всі слов'янські країни, але в кожній з них були і є свої неповторні риси. Для Болгарії шанування солунських братів Кирила і Мефодія стало спеціальним знаком першослов'янського просвітництва, оскільки в акті хрещення Русі приклад Болгарії став вирішальним. Вплив кирилівської традиції визначався її вкоріненістю в ранньохристиянському, доіконоборчому православ'ї, яке зберігало зв'язок з елліністичною радісністю в очікуванні близького пришестя.

Кирило і Мефодій умовами свого виховання-освіти відійшли від іконоборчо орієнтованого Константинополя, вписалися в «македонський ренесанс» IX – XI ст. Це був етап значимості ірландської православної церкви та непозначеної чіткої роздільності Константинополя та Риму. Коли йдеться про відкритість стосовно різних християнських церков кирилівської традиції (братам-просвітителям дорікали також у прихильності до аріанської єресі), то ці ознаки кирилівського вчення тлумачаться як особлива терпимість до індивідуальних шляхів християн різних націй. Також кирилівська лінія в християнстві є проявом високого інтелектуалізму в богослов'ї, пролонгацією у віросповідальному служінні позицій «філософа Костянтина»; у хрещенні Кирила, який не признавав церковної ієрархії (фактично, святий не мав церковного сану аж до 869 р., сповідуючи першохристиянські апостольські принципи діянням). Філософський пафос відкритості до раціоналістичного світосприйняття відрізняв кирилівську традицію – а це інакше, аніж містицизм пізньовізантійської культури, та інтелектуальна екстатикаісихазму (у тому числі Григорія Палами, Феофана Грека та ін.).

Брати Кирило і Мефодій були уродженцями грецького порту Салоніки, відомого під назвою Солунь. Тут закінчувалася Візантія, і починалися неосяжні землі слов'ян [5]. Мешканці Солуня добре знали мову македонських слов'ян, оскільки в самому місті, особливо в його передмісті, проживало чисельне слов'янське населення. Володіння з дитячих років (від матері-слов'янки та оточення) їх мовою і блискуче грецьке-візантійське виховання, перебування Кирила при дворі Імператора дали блискучий старт у просвітницькій діяльності братів, яка була орієнтована на європейський Схід і Південь.

Найбільшою історичною заслугою Кирила стало створення слов'янської писемності, що виникла, як свідчать сучасні джерела [4, 35], аж ніяк не на порожньому місці. У них зазначається, що історики та лінгвісти досі не можуть розгадати таємниці виникнення глаголиці, а саме: який алфавіт взяв Кирило в основу своєї слов'янської азбуки? Зображення деяких букв збігалося з копським, староєврейським, рунічним, вірменським, грузинським, готським письмом. Задля справедливості, варто послатися на Бравлінське євангеліє, що з'явилося в Криму, та «Велесову книгу» [7, 710 – 712]. Єдиним поясненням, чому Кирило для своєї азбуки зібрав таке поєднання письмових знаків, є наявність у слов'ян дохристиянської писемності. Сьогодні між вченими практично немає розбіжностей з приводу того, яку абетку винайшов Кирило: першою слов'янською азбукою була глаголиця. Кирилиця ж укладена з літер грецької урочистої уніціальної писемності учнями рівноапостольних братів. Цей аспект давньоруської писемності як основи кирилиці спеціально розробив С. Ляшевський [8, 207 – 222].

Працюючи в різних країнах, під заступництвом монархів, що тяжіли до православ'я та, зважаючи на історичні обставини, мали зв'язки зі світом Заходу, використовуючи власні інтелектуальні напрацювання в Константинополі, Кирило розробив максимально відкритий до державного правління церковний уклад, що відповідав інтересам народу і нації. Болгарські державці, усвідомлюючи себе спадкоємцями константинопольської імператорської могутності в захисті Православ'я, підтримували чернечу вченість і одночасно сприяли формуванню патріотичної установки спадкоємців Кирила в Болгарії. У книзі «Българско то Евангелие» про сенс діяльності Кирила на європейському Півдні зазначено, що особливо сприятливі умови для розвитку слов'янської писемності складаються на південному сході.

У Македонії створюється низка рукописів, які продовжують традиції Кирило-мефодіївських перекладів (так звана Охридська школа). Серед письменників, що тут працювали, найбільш відомий Климент, один з найталановитіших учнів Мефодія [4, 45]. На сході Болгарії центром старослов'янської книжності стає Преслав – столиця Болгарії в період правління царя Сімеона (893 – 927), який сприяв розвитку слов'янської писемності. Тож, слов'янські просвітителі орієнтувалися на раннє християнство. Відмінною ознакою, що підтверджує зазначену спрямованість, є шанування апостола Павла, який найбільш послідовно відстоював рівноправність народів і демократичні традиції, і якого Климент Охридський – учень Кирила і Мефодія – вважав першим просвітителем слов'ян.

Брати Кирило і Мефодій не мали високого духовного сану, орієнтуючись на морально-політичну значимість своєї діяльності. Звідси – активна діяльність щодо ідей раннього доіконоборчого християнства, успадкованого македонським ренесансом постіконоборчого періоду, що не знав конфесійного поділу церков і передбачав віротерпимість до різних течій усередині християнства. Віротерпимість неминуче повинна була призвести до «проростання» через їхню традицію місцевих уявлень, у тому числі дохристиянських, оскільки Кирило і Мефодій проживали на землях, що раніше вже прийняли хрещення відповідно до національних умов.

Як свідчать сучасні джерела [3, 137 – 145], Кирило активно акумулював вплив ірландської церкви, представники якої були відомі прихильністю до мучеництва, подвигу аскези та музично-поетичних інтересів. Ірландська церква не мала ієрархічності, характерної для неї, відрізнялася демократизмом спільності кліру. Тобто, багато що вона мала від раннього чернецтва, для якого особистий подвиг перевищував ієрархічний офіційний церковний уклад. Саме ці риси є найбільш характерними для кирилівського вчення.

Ірландська церква в період XI – XI ст. мала значний вплив на європейському континенті, в тому числі в сфері місіонерської діяльності Кирила і Мефодія. Кельтська церква завжди тяжіла більше до Сходу, ніж до Заходу, а ірландських ченців часто іменували «греками» за їхнє явне вподобання саме цієї мови, у порівнянні з латинською, хоча вони були обізнані з латинською вченістю. Ірландська церква зберігала власну організацію до кінця XII ст. Тож, якщо пам'ятки права, що відносяться до ірландських традицій, могли потрапити на Русь у складі кирило-мефодіївської спадщини, то для пояснення деяких кельтських рис такого немає.

На берегах Балтики проживали ірландські переселенці. Про це свідчить наявність кам'яних хрестів на Русі. Паралелі цим хрестам знаходять саме в Ірландії. Ірландськими місіонерами були завезені на Русь дзвони. Вони також поширили у Європі культ архангела Михаїла. Ірландські місіонери були схильні до створення алфавітів, оскільки вони всюди виконували богослужіння рідною мовою. Зазвичай, місіонери мали з собою до двохсот готових алфавітів, а схильність до містики, у тому числі до містичного тлумачення букв – специфічна особливість ірландської церкви. Цей факт дав підґрунтя вченим, аби висловити припущення, що в основі глаголиці, створеної Кирилом, лежить саме ірландське коріння, так як в VIII ст. глава Зальцбурзької єпархії, ірландець Вергілій, автор «Космографії», приклав до неї алфавіт, подібний до глаголиці [3, 150]. Така відкритість до взаємодії конфесіоналізму, який уже намічався, та релігійної традиції солунських братів підтримувала автономію у ставленні до болгарської церкви у православному світі, що займала особливу позицію в якості державного регулювання релігійної установки.

Безумовно, істотний вплив на поширення християнства на Русі мала Болгарія. Після падіння Першого Болгарського царства в 1019 р. на руські землі ринув потік біженців, серед яких було чимало православних священиків. Важливо, що в IX – X ст. сербське і болгарське духовенство привезло з собою велику кількість церковно-богослужбових книг та інших пам'яток слов'янської писемності, у тому числі «Мову філософа», в тексті якої відзначаються «моравізми» і «болгаризми», а також ознаки впливу грецької мови. Якщо врахувати, що Кирило писав свої твори грецькою мовою, то пам'ятки слов'янської писемності з еллінізму можна віднести до оточення просвітителя.

Болгарія виявилася чутливою до філософського інтелектуалізму кирилівського Православ'я – до високої абстракції радості і гармонії, яка проявляється в кольорових перевагах іконопису. Зауважимо, якщо в ранньовізантійському мистецтві значимим в іконопису був зелений колір, то в постіконоборчий період він майже зникає з кольорової гами. Зелений колір – це символ гармонії, рівноваги земного та небесного, про що відзначає О. Лосєв і І. Бусєва-Давидова [6, 50; 2, 186]. Цей колір важливий для болгарських ікон. Самодостатнім є поєднання червоного (символ земного) і зеленого кольорів. Так закладалася своєрідна імпресіоністська барвистість у кольоросприйнятті болгарського мистецтва, яке зберігає ці символи як «знаки радості і земної благодаті» в образотворчому мистецтві й нині.

Кирилівська традиція була сприйнята болгарським релігійним просвітництвом як органічна складова існування культури країни. У болгарській історії вражає надзвичайно виражений патріотичний настрій православних монастирів, які стали точками відліку в антитурецькому опорі нації, хоча турки-мусульмани зазвичай не знищували монастирі. Ця патріотична ідея чернечого служіння стала доктриною державних устоїв болгарського Православ'я. Існувала верства чернецтва і філософів-богословів (Григорій Палама, творець течії ісихазму), які були прихильниками діалогу з турками-оттоманами. Останні, в свою чергу, також були діалогічно налаштовані на відносини з послідовниками «пророка Іси» (як вони називали Ісуса Христа). Тож, для болгарської церкви не існувало дилеми «діалог чи недіалог» з мусульманами, хоча в крові протоболгар мала місце тюркська складова. Таке патріотичне служіння болгарської церкви являло

самостійну лінію в Православ'ї, і почасти було підготовлене гнучкістю, вживаністю до місцевих умов православної кирилівської традиції.

Слов'янські просвітителі Кирило і Мефодій у трактуванні православних святинь мали установче значення для формування низки суттєвих рис психології болгарської нації, в якій богословсько-науковий універсам всехристиянського значення поєднувався зі своєрідним національним самозахистом у віросповіданні.

Вплив кирилівської традиції та ірландської церкви прослідковується і в генезисі українського кобзарства. Характерний для кельтів народний інструмент цитра-арфа (струнно-щипковий) за типом схожий на українську кобзу-бандуру, на яких виконували вірші під інструментальний акомпанемент кобзарі-бандуристи. На фресках у Софії Київській є зображення скоморохів з інструментом типу арфи. Як свідчать сучасні фольклорні дослідження, тількиБолгарія ввела у свою музичну традицію бурдон-ісон, який визнаний базисним для афонської, давньовізантійської традиції. Яскравим зразком використання бурдона в Болгарії, окрім церковного співу, є використання в фольклорній традиції народного інструменту гайда, основним принципом якої є звучання довго витриманої педалі і розгорнутої віртуозної мелодії на її фоні, в тому числі імпровізаційного типу.

Тож, можна зробити наступні висновки.

1. Питання щодо визначення ідей кирилівської традиції є важливим, оскільки історичні відомості свідчать про те, що Костянтин-Кирило (імена від роду і хрещення) – інтелектуал, який брав участь у взаємодії Константинополя з Римом, Великою Моравією – звертався також до надбання ірландсько-британської церкви, що в сукупності створило багатий богословський генофонд православної наукової традиції.

2. Болгарське релігійне просвітництво було спрямоване до слов'янського світув цілому. Кирило був творцем глаголиці і його авторитет був важливим для болгарської релігійної концепції, що стала в XIII ст., за часів І. Кукузеля, представницькою від Константинополя. Тож, для болгарської державності та Православ'я особливо перспективними виявилися дві лінії кирилівської релігійної установки: а) інтелектуалізм місіонерства; б) шанування мучеництва, подвигу в ім'я Віри.

3. Основним кроком в ствердженні самостійності болгарської церкви і водночас власних шляхів культурного розвитку стало ведення церковнослужіння слов'янською мовою. Ведення літургії на сакральному варіанті рідної мови, поширення слов'янської писемності і виникнення слов'яномовної літератури сприяло культурному розвитку і формуванню самосвідомості болгарського народу.

Література

1. Ангелов П., Бакалов Г. История на България. София: Булвест, 2000. 511 с.
2. Бусева-Давыдова И. ИскусствоВизантийского мира // Энциклопедия для детей; гл. ред. М. Аксенова. М.: Аванта, 1997. Т. 7 (Ч. 1). С. 170 – 219.
3. Введениехристианства на Руси / Институтфилософии АН СССР; отв. ред. А. Д. Сухов. – М.: Мысль, 1987. – 302 с.
4. Грудев Р. БългарскатоЕвангилие. София: Галактика, 1988. 102 с.
5. Кирилл и Мефодий. ЭнциклопедияКругосвет (Универсальнаянаучно-популярная онлайн-энциклопедия) URL: www.krugosvet.ru/node/35197
6. Лосев А. Философия, мифология, культура. М.: Издат. полит. лит., 1991. 524 с. 7.
7. Ляшевский С. ИсторияХристианства в Земле Русской с I по XI век. М.: ФАИРПРЕСС, 2002. 320 с.
8. Табов Й. Когда хрестилась Киевская Русь? С.-П.: Нева, ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2003. 416с.

References

1. Angelov, P., Bakalov, G. (2000). Theh istory of Bulgaria. Sofia: Bulvest [in Bulgarian].
2. Buseva-Davydova, I. (1997). Artof the Byzantine world. Encyclopedia from children. Avanta. Vol. 7, 1, 170 – 219 [in Russian].
3. Sukhov, A. D. (Eds.). (1987). Introduction of Christianityin the Rus. Moscow: Mysl' [in Russian].
4. Grudev, R. (1998). Bulgarian Gospel. Sofia: Galaxy [inBulgarian].
5. Cyriland Methodius. Encyclopedia Kruhosvet (Universals cientific populyarnaya online Encyclopedia) Retrieved from: www.krugosvet.ru/node/35197 [in Russian].
6. Losev, A. (1991). Philosophy, Mythology, Culture. Moscow: Publishing political literature [inRussian].
7. Lyashevskyy, S. (2002). History of Christianityin the Russian land with I the XI centuries. Moscow: FAIRPRESS [in Russian].
8. Tabov, J. (2003). When Kievan Ruswas baptized? Saint Petersburg: Neva, Olma-Press Education [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 03.12.2018 р.